

Терен у нозі

Іван Франко

ОПОВІДАННЯ З ГУЦУЛЬСЬКОГО ЖИТТЯ

Старий, хорий Микола Кучеранюк дожидав смерті.

Ще два тижні тому він уостатнє керманичував на Черемоші, відігнав чотиритаблову дарабу* до Кут і відси вернув пішки додому. Нічого йому не бракувало, а проте був блідий, як труп. Увесь вечір він мовчав і сидів перед хатою он там високо на шпилі гори, покуруючи люльку на коротенькім цибусі і німо вдивляючися в розкинене внизу село, в Черемош, що шумливою гадюкою закрутився низом, і в супротилежну могутню гору, покриту темним лісом. Та другого ранку він прокинувся, жалуючись на болючу колотьбу в боці, почав сильно кашляти та трястись у лихорадці. Покликав своїх трьох синів, сказав їм, що буде вмирати, і велів їм скликати найстарших та найповажніших сусідів, щоб міг у їх присутності виявити свою остатню, волю. Сини прийняли сю відомість досить спокійно та повдержливо, хоч дуже любили батька. Тільки їх жінки та діти підняли крик і лемент, але старий велів їм мовчати та бути спокійними.

— Будьте тихо! — мовив він напівсуворо, а напівласкаво.— Я вмру, хіба ж то яке диво? Нажився немало. Чи хочете, щоб я жив вічно? Рушайте і приладжуйте все, що треба для похорону!

Одна невістка почала щось закидати про лікаря. Старий розсердився не на жарт.

— Не плети дурниць! Шістдесят літ прожив я без лікаря, то й при смерті обійдуся без нього. І що може лікар порадити на смерть? Чи лікарі й самі не вмирають? Рушайте кожде до своєї роботи і не журіться мною!

Ніхто не спротивлявся. По обіді посходилися сусіди, покликано й громадського писаря, який, за приказом старого Миколи, написав його "астамент". Йому зробилося трохи легше, він балакав з людьми і велів своєму наймолодшому синові привезти на другий день панотця, бо хоче висповідатися і запричащатися. Сусіди похвалили сей намір і навіть не пробували сяк чи так захитати Миколову певність, що йому швидко прийдеться вмирати.

На другий день йому погіршало, гарячка стала дужча, тяжкий кашель майже душив його; він зробився на виду чорний, як земля, похудів страшенно, і коли приїхав верхи панотчик, щоб наділити його остатньою релігійною потіхою, він справді виглядав так, немов ось-ось сконає. Сини, похитуючи головами, знай, шептали, що "дедьо", певно, не переживе сеї ночі.

Але вночі йому полегшало. А другого дня він піддужав настільки, що пополудні міг устати і вийти трохи на свіже повітря. Був чудово гарний, ясний і тихий вересневий день. Сонце гріло, але не пекло, повітря на горах було чисте і запахуще, а дзвінкий шум Черемоша з долини доходив як солодка мелодія, як безконечний привіт життя. Старий гуцул усів на старій обрубаній колоді і німо та спокійно вдивлявся у величний краєвид. Високі гірські шпилі, бачилось, моргали до нього; глибокі, тінисті долини

обслонювалися темними тайнами. Черемош унизу зі своїми могутніми закрутами, шумливими шепотами і запіненими "гоцами" видавався мов непорушний, мов вилитий із зеленкуватого скла. По його берегах снували тут і там немов червоні, білі та чорні мурашки — то були люди. З плоских дощаних дахів широко порозкиданих хат клубився білий димок. Але Микола глядів на все те безучасно, немов не з цього світу. Не почував уже туги, не тягло його в далечінь; відколи був певний, що незабаром умре, все оточення зробилося йому чужиною.

Та чим більше сонце хилилося над західним обрієм, тим більше почав у його серці ворухитися якийсь неспокій. Напруживши всі свої сили, опираючися на розкішно писаний топорець, він зійшов на найвищий шпиль гори, що захищала його хату від заходових вітрів, сів тут на камені і полетів очима в протилежнім напрямі, ніж досі. І тут, доки зір засягне, високі гірські шпилі, ліси, долини і звори. Та Миколин зір слідив, бачилось, з якоюсь дивною тривогою за бігом сонця. Він придивлявся кожній легенькій хмарці, що виринала відкись на заході і, запалюючися золотом і пурпуром, звільна плила за сонцем. Підзорливим оком міряв кожний клуб диму, кожний туман пари, що підіймався з лісів і зворів. А коли нарешті сонце затонуло в кроваво-червоних хмарах, мов розпалена куля в воді, він зітхнув глибоко, затремтів, мов від морозного подуву, з трудом підвівся з місця і мовчки пішов додому.

Від того дня минули вже два тижні. Микола все був "при смерті", вважав сам себе чужинцем, відлученим, а все-таки не вмирав. Йому робилося раз ліпше, то знов гірше; іноді цілими днями лежав на постелі і майже не міг рушитися, а потім раптом переставав кашель і колотьба в боці, він міг устати, ходити і навіть зіходити на верх гори і вдивлятися в захід сонця. Лиш його неспокій збільшався раз у раз. Не їв майже нічого, лише десь-колись випивав склянку теплого молока. Його тіло вихуділо, його волосся за тих кілька день побіліло, як сніг, а в очах тліли якісь несамовиті огники. Спати не міг ані вдень, ані вночі, а як інколи вночі сон його зломить, то зараз починає стогнати і хлипати і прокидається, весь облитий потом тривоги. Він не молився, не розмовляв ні з ким, не цікавився нічим і обертався поміж своїми дітьми і внуками, як чужий. Діти, що вперед горнулися до нього і радували його своїм щебетанням, тепер сторонили від нього і боязко шукали собі забави на весь день, якмога десь поза домом, щоб якнайрідше стрічатися з ним.

У неділю він велів скликати сусідів до себе.

— Любі сусіди,— мовив до них, коли всі посідали перед його хатою на стільчиках, колодах або й так просто, на мураві, а він сам напівсидів-напівлежав на джерзі й подушці,— порадьте мені що! Не можу вмерти. Так мені щось тяжко на серці. Все мені здається, що на мні тяжить якась велика провина і не пускає мою душу від тіла. Кілько разів дивлюся, як сонечко сідає за горою, все мені видається, що там хтось золотими ключами замикає браму передо мною. Скажіть, може, я кому з вас догурих і сам про те забув, а він носить на мене гнів у серці?

Люди мовчки зирнули один по однім, а потім мовив один за всіх:

— Ні, Миколо! Ніхто з нас не носить гніву в серці на тебе. Всі ми грішні, а як не

вибачимо один другому, то нам і бог не вибачить.

— А проте,— сумно сказав Микола,— мусив хтось, свідомо чи несвідомо, заскаржити мене у пана бога. Адить, моє волосся побіліло, як сніг, за отсі дві неділі. Мучуся дуже, а вмерти не можу. Щоночі хтось кличе мене геть, а проте щось мов кліщами держить мене на місці. Отак як потемніє, то все чую, як трембіта грає в полонині, і рвуся за її голосом — і не можу.

— Може, жаль тобі світу, дітей, гір, Черемоша? — закинув старий Юра, Миколин ровесник і приятель.

— Ні, Юро, не жаль,— відповів Микола. — Я жив досить. Мої діти, богу дякувати, забезпечені. Гори і Черемош не потребують мене і не можуть дати мені нічого.

— Що ж тебе так турбує? Може, в тебе який старий гріх на душі, а ти затаїв його перед людьми, а він тепер проситься на сповіді і не хоче пустити тебе, поки його не направиш?

— Не знаю, Юро, але мені здається майже, що воно щось так, хоча... Бачиш, я раз мав таку пригоду — давно тому, дуже давно!.. І вона тепер знов тривожить мене. А проте... так, я не говорив про неї нікому з вас, але таки не таїв її перед людьми. Я тричі сповідався з неї, а проте не зазнав полегшення.

— Сповіджся з неї перед нами і перед святим праведним сонцем,— мовив Юра,— то, може, відступить від тебе тота тривога.

— Та то властиво нема що багато й оповідати. Се було ще за моїх парубоцьких часів — уже тому зо сорок літ. Знаєш, Юро, я був тоді найгірший забіяка в селі і найліпший керманіч на весь Черемош. У неділю була велика бійка в шинку; багато парубків — здається, що й ти, Юро, сарако, — пішли додому з порозбиваними головами, а одному, моему найтяжшому ворогові, Олексі Когутикові, догодив я так, що за кілька неділь його поховали. А я сам обірвав лише кілька зовсім неважних гуль та задрапнень і в понеділок, як би нічого й не бувало, пішов на дарабу.

Я й стрик, глухий Петро, збили ще досвіта чотиритаблову дарабу в Жаб'ї і, скоро надійшла повінь, рушили долів Черемошем. Був гарний літній день; на всіх долинках покошено сіно. Запах свіжого сіна і достиглих малин, що звисали скрізь із стрімких берегів понад водою, так і обвівав мене. На серці було любо, свобідно та радісно, як рідко.

Петро стояв при передній кермі, я вхопився за задню. Під полудне заплили ми до Ясенова і їмилися біля шинку. Вода була сильна, а ми мали гнати дарабу лише до Вижниці, то й не потребували боятися, що нам перед приходом вода впаде.

На березі, як звичайно, була ціла купа дітей. Вони купалися, кидали камінням, гралися на березі і робили галас. Скоро ми з дарабою їмилися берега, зараз ціла юрба їх повскакувала на дарабу, бігали по ній, гойдалися на кльоцах або скакали з них у воду і випливали на берег. Нам то була не першина, і ми, не кажучи їм нічого, пішли до шинку, випили по чарці і зараз вернули. Не звертаючи уваги на хлопців, відп'яли ми дарабу від берега і зіпхнули на течію. Скоро дараба пішла в рух, хлопчища справді зручно і з голосним вереском поскакали хто в неглибоку воду, хто на річне каміння і

подалися до берега, а ми поставали на дарабі, кождий на своїм місці, і взялися за керми, щоб повернути дарабу на головну течію. Може, так минуто я працював кермою, коли втім, підводячи очі, бачу, що на заднім кінці дараби сидить хлопець. Так, як мені в тій хвилі повіділося, міг мати 14 або 15 літ і був одягнений бідно, в брудній сорочці зрібного полотна та в чорнім повстянім капелюсі — звичайно, пастушок. Він сидів тихо, трохи скулений, на кінці кльоца і якимось так залюбки вдивлявся в хлюпання зеленкувато-сірої каламутної води поза дарабою, що, бачилось, не бачив нічого іншого довкола себе. Я стояв при кінці керми, може, п'ять кроків оддалік від нього, а що він сидів обернений до мене плечима, то я не міг бачити його лица.

— А ти що тут робиш, мой?— відізався я до нього.

Він не відповів нічого, лише простягнув свою ліву руку і показав на супротилежний беріг. При тім я завважив, що його простягнена і по локоть гола рука була незвичайно біла, якої я ще не видав ніколи у бідного хлопця-пастуха.

— Хочеш на той бік? — запитав я.

Він потакнув головою, не обертаючися і не кажучи ані слова.

— А де ж хочеш висісти? — запитав я ще раз. — Адже бачиш, що той берег тут усюди стрімкий, нема де ймитися.

Не обертаючися і не кажучи ані слова, хлопчище помахав своєю сніжно-білою рукою взад, униз рікою, і здавалося, що ані на хвильку не бажав переривати собі оглядання шумливих та шипучих клубів черемошевої води. Мені се було байдуже: чей же, хлопчище знає добре сю воду. Ми плили власне попри громаду дуже неприємних кам'яних брил, що ліниво розляглися по самій середині ріки, мов череда здорових волів у купелі; треба було дуже обережно просмикуватися між ними, то й у мене при кермі була гаряча робота. Крізь клекіт хвиль крикнув я ще до хлопця:

— Як будемо близько того місця, де тобі треба на берег, то скажи нам заздальгідь, щоб ми скрітали дарабу з течії ближче до берега, на плитке місце. Чуєш, мой?

Хлопець знов кивнув головою і все сидів скулений на однім місці.

Ми переплили небезпечне місце і стрілою летіли поздовж ширшого і не дуже глибокого плеса. Я все ще держався за кінець керми, але не робив нею і знехотя дивився на хлопцеві плечі. Нараз він схватився зі свого місця і почав якимось поквапно підкочувати штани.

— Хочеш злізати? — запитав я його. Та він знов не відповів мені нічого, але підійшов на сам край дараби, сів на обрубок кльоца, спустив голі ноги до води, вчепився обома руками за кльоц, а потім, опираючися обома ліктями о кльоц і весь похилений над ним, обернувся так, що ляг черевом на той кльоц і почав помаленьку зсуватися з нього в воду. Аж тут побачив я його лице — було мені зовсім незнайоме. Мені повіділося в тій хвилі, що якийсь дивний, холодний і злорадний усміх заграва по лиці хлопця. Але се тяглося лише хвилиночку. Поки я ще встиг щось подумати, крикнути, рушитися з місця, хлопчище без звука, моментально щез у каламутній воді. Мене обхопила смертельна тривога. Я скочив на край дараби. Я знав, що се дуже небезпечно — скакати з кінця дараби в воду, а ще до того в тім хоч не дуже глибокім

місці, але на страшній бистрині, де й найдужчий гуцул не потрафить устояти на ногах. Я думав, що необачний хлопчище зараз винирне, почне плисти або бодай буде пару хвиль бовтатися, боротися з водою і я зможу вирятувати його. Але ні, з хлопчища не видно було ані найменшого сліду. Хвилі весело підштрикували аж на кльоци, плескотіли поміж кльоцями нашої дараби, і вона стрілою і з шумом гнала наперед, а хлопець щез, як слина. Німий і непорушний, весь продроглий від холодної тривоги, стояв я на краю дараби і впирав очі в каламутну воду — даремнісінько.

— Миколо! — крикнув нараз сердито від передньої керми старий Петро.— Якого дідька ти там робиш? Чи не бачиш, що вода заганяє дарабу поперек ріки? До керми, мой, а то оба підемо під сто чортів!

Я скочив на своє місце, мов пробуджений із глибокого сну, вхопився за керму і почав працювати щосили, але мої очі все ще блукали по широкім плесі, по булькотячій поверхні ріки, чи не віднайдуть хоч якого-будь знаку того хлопця. Та ні, ані сліду!

Та певна свідомість, що ось перед кількома хвилями перед моїми очима і ось тут безпосередньо біля мене так нагло запропастилося молоде людське життя, шпигнула мене в саме серце так, як ще ніколи ніщо в життю. Я трясся всім тілом, як коли б був сам замордував найближчу, найдорожчу мені людину. З жахом обдивляв я берег, чи там дехто не бачив, як топився хлопець? Ні, на березі не було ані живої душі; на дорозі, що бігла з другого боку понад саму ріку, не було також ані живого духа; село вже щезло за закрутом ріки, тільки з невидної дзвіниці забамкали нараз дзвони, мов знали, що хтось у селі пожив смерті.

Потім я почав боязно оглядати старого Петра, що стояв біля своєї керми на першій таблі з широко розкряченими ногами і також раз у раз вдивлявся в клетіт каламутної води. Може, він бачив дещо? Та ні, Петро мовчав; він був приглухий і, не бачивши хлопця на очі, певно, не чув і моїх слів, звернених до нього.

Помалу, коли ми відплили вже геть від того нещасного місця, минули Устеріки і дісталися на більшу, безпечнішу воду, я заспокоївся. Я попросту силував себе не думати більше про хлопчища; я вмовляв сам у себе, що я ж тут нічогісінько не винен: я ж не міг знати з духа святого, що дурний хлопчище так собі, ні з того ні з сього та й раптом шубовсне в воду і затоне, як кусень олова, я ж працював власне при кермі і таке інше. Се й заспокоїло мене — бодай так здавалося мені тоді.

Ми вчасно пригнали дарабу до Вижниці, вифасували зароблені гроші, повечеряли, відпочили трохи та закупили, чого було треба додому і ще перед північчю рушили назад у гори, щоб другого дня перед полуднем бути вже дома і йти до косовиці, йдучи більшою купою, ми гуторили, жартували, оповідали всякі смішні придабашки, і я був особливо в веселім настрої. Розуміється, про втопленого хлопчища я не згадував ані словом.

Так воно тяглося, поки ми не дійшли до Ясенова. Та коли ми почали наближатися до нещасного місця, де наша дорога бігла понад сам Черемош, а здорові скелі лежали, мов бики, посеред клетотячої бистрини, і де вчора затонув хлопець, то мені знов зробилося так важко на душі, як було вчора. Холодний піт покрив усе моє тіло, морозна

пропасниця біла і телепала мене, я дзвонив зубами і не мав відваги нікому прохожому глянути просто в очі. До знайомого шинку не був би я вступив ні за які гроші: так мені здавалося, що, нехай я лише покажуся там, мене зараз вхоплять і повісять. Я послав старого Петра до шинку і велів йому купити цілу кварту горівки — треба було для косарів, "а я сам,— кажу йому,— не піду туди і зажду на тебе тут". Але скоро я побачив себе самотнім, обхопила мене така шалена тривога, що я, мов одурілий, натис крисаню на очі і, похиливши лице вниз, як злочинець, погнав навперед себе і не спочив швидко, аж мені в грудях не стало духу і село було вже геть за мною. Аж тут я сів при дорозі і заждав на старого Петра.

Я мусив ждати досить довго. Мені страшенно хотілося випити горівки, багато горівки нараз, щоб нею, мов повинню, залити отой ганебний переполох. Ожиданка ще побільшала мою жаду. Ось надійшов штильгуючий старий Петро, буркочучи зовсім не дружлюбні прокляття на таких "молокососів, що скажуть слово і зараз перемінять" і "летять кудись навпроцарі, як остатні дурні". При сих словах він подав мені фляшку з горівкою. Та коли я відіткав її і притулив до рота вузьку шийку, наскочило на мене раптом таке обридження перед сим плином, що я мало що не кинув фляшку геть від себе і, здригаючись, подав її назад Петрові.

— На, пий,— сказав я, ледве видушуючи з себе слова,— я сим разом не можу.

Старому не треба було того казати два рази. Він знов пробурчав якусь добродушну лайку на нездар, що цураються дару божого, забулькотів із фляшки просто в горло порядну порцію, заткав потім фляшку корком і притовк його долонею і тоді устроїв фляшку в свою шкіряну торбу. А я від того часу не міг і лица свого навернути на горівку і, хоч не присягав на неї, а проте й досі не міг випити її ані краплини. Відвергло на смерть, на сміх усьому світу!

Троха заспокоївшись, зайшов я додому і постановив собі закинути зовсім керманицьке ремесло і ніколи ані ногою не поступити на Черемош. Та коли я другого дня почув біля шинку, що в середу піде найближча повінь, то щось із непереможною силою вигнало мене досвіта з хати. Я пішов до Жаб'я на склад дерева, збив дарабу і погнав її знов з дядьком Петром до Вижниці. І знов у Ясенові обгорнула мене та сама дика тривога, яка проймає хіба найтяжчого злочинця, і перевернула все моє нутро. Мов шалений, я бігав очима по воді, шукаючи хоч якого сліду втопленого хлопця, хоч розум мусив говорити мені, що рвуча вода мусила вже або викинути втопленика десь на берег, або занести бог зна як далеко та встромити в яку щілину на дні. Та ні, моя розбурхана уява все показувала мені, що ану ж я ще десь тут близько знайду того хлопця, що ану ж серед ріки виставиться з води його сніжно-біла рука!..

І бачите, сусіди, се був увесь мій гріх і вся моя мука. Все щось тягло мене з неперепертою силою на Черемош, і все, перепливаючи те прокляте місце пониже Ясенова, я мусив зазнавати того самого переполоху та тої самої муки, що й першого разу. Говорять, нібито є такі люди, що їдять аршинник і при тім живуть довгі літа. І мені все здавалося, що я один із таких отрутоїдів, що не можуть жити без вічної передсмертної тривоги.

А проте я не бажав нічого гарячіше, як увільнитися від неї. Коли минуло кілька неділь по випадку, відважився я нарешті заговорити дещо про нього і почав обережно розпитувати в Ясенові, чи не пропав де в кого хлопець у таким віці, такий і такий на подобу? Ні, ніхто не знав і не видав такого хлопця. Я розпитував дещо виразніше, чи того й того дня такий хлопець не втонув у Черемоші? Ні, ніхто нічогісінько не знав про такий припадок. Чи не викинула вода такого трупа? Ні, ніхто не знав про се ані словечка.

Всі ті звістки, замість заспокоїти мене, тим живіше товклися в моїй тямці, немов нерозв'язана жасна загадка. Я помалу розпитував у керманичів, у рибаків, у гуцулів з Красноїлі та з Устерік — ні, ніде не було ані сліду втопленого хлопчища, ніде не було чоловіка, який би його знав, бачив або жалував за ним. Мій перший страх перемінився звільна на глибокий смуток, на безмежне співчуття з тим бідним хлопчищем, якого ніхто не знав і якого стратою ніхто не журився. У моїй душі все пекло якесь невимовне горе при переїзді через те місце, і я нарешті надумав удатися на покуту, йти пішки до Сучави, там висповідатися свого гріха і таким способом заспокоїти свою душу.

На лихо собі, я й сим разом не мав щастя. Піп, перед яким я на сповіді признався до свого гріха, дуже квапився і, очевидно, не мав ані часу, ані охоти випитати мене докладніше. Коли я коротко розповів йому свою пригоду, він буркнув сердито:

— Іди, дурний гуцуле! Ти ж на тім не маєш ніякого гріха. Говори мені достотні гріхи, а не задержуй мене такими дурницями!

Але се запевнення попа, що я в тім не маю ніякого гріха, не заспокоїло мене. Я почав собі розмірковувати, що, видно, вже то так пан біг дав, що я натрафив на такого попа; видно, сам пан біг угнівався на мене і не навернув мене, сараку, на доброго сповідальника!

Отакі гадки не покидали мене і помалу дійшли до того, що я не міг ані спати вночі, ані не мав спокою вдень і суятився, як сновиди. Я постановив собі по кількох місяцях піти ще раз до Сучави і там ще раз висповідатися свого гріха. Сим разом натрафив я на старого, добродушного черця, що дуже терпливо вислухав моє оповідання і, коли я скінчив, сказав мені:

— Синоньку, в сьому випадку ти справді дещо троха завинив, хоч і не так багато, як собі надумуєш. Молися богу, а вже він дарує тобі твій гріх і віддасть тобі супокій.

Я молився богу, ах, як горячо! І справді, сим разом здавалося, що допомгло. Щоправда, згадки про втопленика я не міг позбутися ніколи, а кілька разів перепливав коло Ясенова, то вся пригода ставала мені живо перед очима, і я не міг перемогти себе, щоб не вдивитися пильно у воду, немов шукаючи якогось сліду по загубленім. Але жасно вже мені не робилося, смуток минувся, і лише від часу до часу щось стискало моє серце, мов коваль кліщами. Я оженився, мав діти, працював багато, і щораз тихіше та тихіше відкликалася в моїх споминах згадка про втопленого хлопчища коло Ясенова.

Та раз вийшло таке, що я за щось посварився з моєю жінкою, в мні заграла кров, і я добре-таки побив її. Се була крепка жінка і остра на язик, почала шарпатися зо мною і лаяти, що слина на язик принесе. Я розсердився і як лусну її топірцем у голову, аж

вона без тямки покотилася на землю. І тут мене щось кольнуло у серце, я кинув геть топорець, обілляв безтямну водою, спинив кров, що чуріла з її рани. Ну, рана не була страшна, жінка незабаром прийшла до себе, і бійка не пошкодила їй нічого. Адже знаєте, гуцулка, сарачі, привикла до бійки, а не одна то ще й хвалиться перед своїми сусідками: "Якби мій чоловік не любив, то би мій не бив". І небіжка Марічка ніколи не догурила мені за сю бійку — та й се була одинока наша бійка за тих двадцять літ, що ми прожили вкупі. Але тої самої ночі, якої зчинилася у нас та бійка, ясенівський хлопчище показався мені у сні. Приснилося мені, що пливу дарабою Черемошем, піді мною реве і клекоче каламутна повінь, я щосили працюю коло керми і раптом бачу хлопчища, як він звіщує голі ноги з дараби в воду, як обома руками спирається на кльоца, обертається і показує мені своє невимовно сумовите лице та всміхається до мене не то сумно, не то якось злорадісно, а потім тихенько сховзується в воду і щезає в ній безслідно. Я пережив у сні всі ті страшні почуття, що перед тим так довго мучили мене, і пробудився весь облитий потом, січучи зубами. Я почав молитися до бога, але та молитва не йшла мені з серця і не заспокоїла мене. Я хотів заснути і zarazом тривожився, щоб іще раз не бачити такого сну. Всю ніч я прокачався безсонний на постелі і кілька днів по тім був такий сумний, збитий та стомлений, як із хреста знятий.

Від того часу почав той хлопчище все колись-не-колись набиватися мені на сон. То привиджувався мені, як сидить на краю дараби, скулений і задивлений у каламутну повінь, а іншим разом — як своєю сніжно-білою рукою показує кудись у невідому далечінь або як з якимось невимовним виразом усміхається до мене. І завсіди по таких сні я кілька днів ходив, мов утовчений у ступі, нудився і бридився всім довкола, лише Черемош тяг мене до себе і на дарабі вертала до мене сила й охота до життя. Те одно тільки відчував я, і воно що раз більше виростало як певність у моїй душі, що гріху за смерть того хлопця таки ще я не позбувся, що його загублена душа таки ще не заспокоїлася і для того набивається мені на сон. З тою думкою я носився більше як двадцять літ і не міг позбутися її. А коли вмерла моя жінка і зараз тої ж ночі втопленик знов показався мені у сні і всміхнувся до мене ще жасніше, ніж уперед, то я постановив собі зараз по похороні піти до Сучави і там ще раз висповідатися. Знов я застав старого, добродушного черця в сповідальниці. Він вислухав моє оповідання терпливо, подумав довго і промовив:

— Синочку, даю тобі розгрішення, хоч, їй-богу, й сам не знаю за що. Не завдаю тобі ніякої покути, бо ти сам наложив на себе тяжчу покуту, ніж я міг би наложити. Іди со миром!

Та ба, в тім власне була штука! Я пішов, але миру таки не міг знайти. Рідше, ніж уперед, але все-таки від часу до часу показувався мені у сні той хлопець коло Ясенова. Ніколи я не чув від нього ані слова, ніколи не бачив приятного виразу на його лиці. І се завсіди наводило мене на думку, що мій гріх іще не спокутуваний, що душа втопленика ще не заспокоїлася і показується мені у сні лише тому, аби пошукувати на мні якоїсь провини.

А коли перед двома тижнями я плив дарабою до Вижниці і минав Ясенів, то побачив знак. На тім самім місці, де колись, сорок літ тому, хлопчище з моєї дараби зсунувся в воду, побачив я нараз, як із брудно-жовтої повені висунулася сніжно-біла дитяча рука. Морозом ударило на мене, я витріщив очі, і ади, рука знов виринає з води, мов блискавка з хмари, і ніби судорожно хапає за щось — достоту так, як той, що топиться у воді. Раз, другий, третій вихапувалася отак і знов щезала в воді. Ще раз виринала і вхопилася за кінець моєї керми. Я почув виразно, як шарпнула дуже цупко, але в найближчій хвилі сховзнулася помалу зі слизької дошки і щезла в воді. Я стояв, мов окаменілий. Шарпнення відчував я ще в самім дні моєї душі, але більше нічого, ані жаху, ані суму. Я безтямно повертав кермою і ні про що не міг думати. Аж як ми прибули на Вижницю і я зійшов з дараби на суху землю, почув я в собі ту певність, що се була моя остатня плавба на Черемоші, що хлопець кличе мене до себе.

І тепер він показується мені щоночі в сні, і все усміхається до мене жасним усміхом, і не говорить ані слова, і махає сніжно-білою рукою вниз за водою. І тому не можу вмерти, бо його душа ще не заспокоїлася і тому не допускає й мою душу до спокою.

Микола замовк і важко зітхнув. І сусіди мовчали; ніхто не знав, що йому порадити. Нараз заясніло якесь світло на Юровім лиці.

— Слухай, Миколо,— сказав він,— а що, як се не був ніякий достоменний хлопець?

— А то ніби по-якому?

— Нібито, як се була лише якась мара, привид?

— Що ти кажеш? У яснісінський день? Перед лицем праведного сонця?

— Та я не кажу, що се був лихий дух, господи заступи! Ні, Миколо!

— Ну, але чого ж би його згадка так довго мучила мене?

— Га, Миколо, то чоловік ніколи не може знати, що пригоже для його душі. Та й загалом, добро і зло... Не можемо знати, коли щось робимо, чи на добро то нам, чи на зло. То ми лише свою волю знаємо: хочу зробити добре або хочу зле. Се так, се нам каже сумління. Але що довкола нас, Миколо, про се ніколи не можемо бути певні. Не одно видається нам лихом, а воно може бути для нас великим добром. Або й навпаки...

— Се правда, Юро! Але все-таки я не розумію, що то за мара могла бути, коли се не був правдивий хлопчище з тіла і кості.

— Слухай, Миколо, я оповім тобі маленьку історію, що притрафилася мені самому, як я ще був зовсім малий. Може, я мав тоді вісім, може, десять літ. Одного дня — а був гарячий, парний, літній день — захотілося мені і ще кільком сусідським хлопцям, що жили отам у версі, скупатися в Черемоші. З нашого верха до Черемоша не близьенько, але нам, дітям, було се байдуже. Ноги на плечі та й гай у долину! Збігли ми з кичери, збігли з другої, ось уже й ріка недалеко. Ще лише через вориння перескочити, потім невеличкий лазок, потім ще вориння, потім рів, потім півперек дороги, ще через одно вориння, зіскочити зі стрімкого бережка на рінь, і тут тобі й чистий, шумний Черемош. Мої товариші бігли наперед, поперескакували, як кози, через одно й друге вориння і сміялися з мене, що я лишився ззаду. Знаєте, як то діти:

— Гаду, гаду! Дідько ззаду!

А я біжу та й кричу за ними:

— Веред, веред, дідько вперед!

І так мені якось гірко, завидно зробилося, що я зібрав усю свою силу, розігнався і скочив собі через ворину. Але якось попав не на добре місце, бо за вориною хтось кинув суху тернову гіллячку, і я саме на неї наскочив босою ногою, і здоровенна терняка вбилася мені в п'яту, мов кавалок гонталю.

— Ой-ой-ой! — скрикнув я зненацька від болю.

— Га-га-га! — зареготалися мої товариші і побігли далі, кричачи-пустуючи: — А ми борше! А ми борше!

Я закусив зуби, а тут мене немов пече щось, аби зрівнятися з ними; шарпнувся бігти їм наздогін, але не міг зробити ані двох кроків, бо почув від терна такий біль у нозі, що аж мене за серце стисло, мов кліщами. Я мусив зараз присісти на стежці і оглянути скалічену ногу. Терен забився глибоко в п'яту; шпичка, відломавшись від сухої гілки, вломалася при самій шкірі, так що нігтями не було за що вхопити, щоб витягти терна. Я мусив насамперед намазати п'яту слиною, розм'ягчити її і обмити, а тоді витягнув шпильку, яку на такі пригоди носив завжди при собі застромлену в пазусі сорочки, мусив нею добре роздвбати те місце в п'яті, де всадився терен, мусив розпорпати шкіру, поки терен не почав рухатися і я, холитаючи ним, не видобув його настільки догори, що міг захопити його тупий кінець нігтями і витягти його з п'яти. Ну, для мене се не була ніяка дивниця, але все-таки се потягло кілька минут. Тим часом мої товариші добігли вже до ріки, поскидали з себе шмаття і з радісним криком та вереском поскакали в чисту, неглибоку воду. Я ще сидів на стежці і довбав свою п'яту та з завистю чув їх радісні голоси, чув, як вони у воді хлюскалися та били ногами або з вівканням оббризькували себе долонями. Та ледви я встав і пустився бігти до них, почув я нараз іздалеку якісь тривожні окрики. Хтось на дорозі, але досить далеко від купальників, кричав щосили:

— Діти, геть із води! Діти, геть із води! Повінь надходить!

Але діти в купелі так були заняті своїм плюсканням та вівканням, що й не почули того крику. Я лечу, як тільки можу пробитою ногою, запинаюся на перелазі і в поспіху беркиц догори ногами в рівчак, зриваюся увесь захляпаний і перескакую через рів, вибігаю на дорогу, і моїм очам являється страшенний вид. На півхлопа заввишки котиться буро-жовтий вал у ріці, займаючи всю рінь від берега до берега, і валить швидко, як буря, долів Черемошем з громовим гуркотом. Десь там у полонині нагло прорвалася хмара, в тіснім видолінку збовдурилася вода, несучи з собою кльоци, свіжо з корінням вирвані смереки та річне каміння, з гуркотом і клекотом гнала долину. Вже була ось-ось близько, а мої товариші все ще не спостерегли, що надходить небезпека. Я кричу щосили, і аж тепер вони спостерегли, позривалися у воді і, мов одубілі, поставали, придивляючися страшному водяному валові. Та се тривало лише хвилину; в найближчій хвилині вал наскочив на них, проглинув їх, як пару галушок, і покотився з ними далі в безвісти.

— Се правда, Юро,— промовив Микола,— і могого стрика хлопець,— знаєш, старого Гедеменюка одинак — також тоді пропав. Пам'ятаю се добре, але...

— А погадай про той терен, Миколо! — перервав йому Юра. — Як він мене заболів і запік у самім серці! А проте, коли я пізніше роздумував над ним, то властиво він урятував мене від смерті. Якби я був разом з моїми товаришами добіг до Черемоша, то був би, певно, й пропав разом з ними. Так само мені видається твоя історія і твій гріх. Молодим парубком ти був п'яниця, забіяка і марнотратник. Зневажити, поганьбити або й побити безневинного чоловіка, знасилувати дівчину — се для тебе було так легко, як випити чарку горівки. Най тобі бог відпустить гріхи твоєї молодості, але не одному ти тоді допік до живих печінок... І мені... Тямиш, як то не раз бувало?.. Бог мені свідок, я давно простив тобі, бо пізніше ти зробився таки добрим і порядним чоловіком. Але тоді, Миколо, хто бачив твої п'ятики та біятики, той поневолі мусив подумати собі: "Коли сей парубок так піде далі, то кепський буде його кінець; скінчить або від чийогось топірця, або на шибениці". І не було кому дати тобі стрим, Миколо, бо твій неньо вже не жив, а нєня була стара та податлива, а може, й не знала, що ти виробляєш поза домом.

— Ну, не знала! — буркнув під носом Микола. — Де би не знала! Цілі ночі плакала, на коліна передо мною падала, по руках мене цілувала, щоб я отямився. Та куди мені було до розуму промовити! Ой боженьку, боженьку! Так-так, я був ніби глухий і сліпий, як кінь, що зірвався з припону. Ну-ну, Юро, говори далі!

— Ну, бачиш, сам тепер видиш, що не брешу,— мовив далі розважливо Юра. — А нараз ти зробився зовсім іншим чоловіком, перестав пити, перестав заходити до шинків, водитися з п'яницями та опришками, перестав навіть сміятися голосно,— тямиш, як то ти тоді любив сміятися, аж на столі чарки дзвеніли, а найсмільші ватаги блідли? А потім ти оженився і запрягся до праці... Ані пізнати було першого Миколи. А ми богу дякували та все гадали, що то твоя жінка так напутила тебе, бо інакше й не вміли собі пояснити того. Аж тепер бачу, Миколо, що то ми всі помилялися.

Микола слухав бесіди старого Юри з напруженою увагою. Десь-колись заблискувала в його очах радісна іскорка, немов якісь давно порвані нитки в його душі розмотуються, порядкуються наново.

— Бачиш, Миколо,— говорив далі старий Юра по короткій мовчанці.— Отсе, як ти оповідав нам свій гріх, раптово набігла мені на тямку отся дитяча пригода з терном у нозі. Адже й ти так само безтямно летів на свою загибель. А бог не хотів тобі дати загинути. Знаєш, як то ще наші діди та батьки говорили: "Коли бог хоче чоловіка поправити, то не мусить з неба злізати та прутом бити". Він має в руках тисячі способів і все цвігне чоловіка в таке місце, де в нього найбільше боляче. То він і тобі вбив такий терен у сумління, що ти мусив почувати його шпигання весь свій вік. Скоро лиш одною ногою полівиш, щоб зійти на пагубну дорогу, ого, вже тебе той терен зашпигає, і ослабить, і заглушить твою лиху силу. Розумієш тепер, що значить сей гріх, Миколо? Се не був гріх, се була ласка божа, що являлася тобі як болюче тернове шпигання. Се не був ніякий хлопчище, що втопився там коло Ясєнова і якого ніхто не бачив, ніхто не

знав. Твоє власне сумління вичарувало тобі ту примару, щоб дати тобі спасенного штурканця. І добрий був штурканець, Миколо, зробив своє гаразд. Ти повинен дякувати богу за той штурканець. Се ти не бачив, як там, на Черемоші, втопився якийсь бідний, невідомий хлопчище,— се ти бачив таку осторогу для своєї душі. Дякуй богу, Миколо, що зі своєї ласки послав тобі сей знак; що розкрив тобі очі, аби ти бачив його і прийняв у свою душу. Кождий з нас не раз у життю бачить такі знаки божої остороги, але не кождий видить їх, не кождий відчуває в них палець божий, і тому так багато людей залітає в пропасть. Недаром говориться про таких у євангелії: "мають очі і не видять, мають вуха і не чують". А ти можеш уважатися щасливим, що ти провидів і прочув у саму пору.

Смерклося. Сини занесли Миколу до хати. Він не говорив більше нічого, і здавалося, що весь потонув у глибокій задумі. Швидко заснув, а коли другого ранку сини заглянули до нього, він був уже небіжчик. Його лице роз'яснилося і виглядало, як образ спокою і задоволення. Видно, й душа його перед смертю знайшла здавна пожаданий мир.

* Дараба — сплав, збитий із дерев'яних кругляків. Звичайно дараба складається з двох, трьох або й чотирьох таких сплавів, із яких кождий зветься табла (з лат. tabula).